

Η ΘΕΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΤΗ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

1. Εισαγωγή

Στη σύγχρονη μακρο-οικονομική θεωρία η διερεύνηση της αγοράς εργασίας, οι προσδιοριστικοί παράγοντες εμφάνισης της ανεργίας και οι προτάσεις πολιτικής για το ξεπέρασμά της αποτελούν σημαντικό μέρος της ανάλυσης σχετικά με την ισορροπία της οικονομίας. Η περίοπτη θέση που καταλαμβάνουν τα κεφάλαια αυτά σε εισαγωγικά εγχειρίδια της Πολιτικής Οικονομίας¹ εξηγείται από το γεγονός ότι αφότου ο Keynes, στη *Γενική Θεωρία*, ισχυρίστηκε ότι είναι δυνατή η ισορροπία της οικονομίας χωρίς πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού, η ανεργία ως οικονομικό φαινόμενο κατέλαβε τέτοια κεντρική θέση στις αντιπαραθέσεις των οικονομολόγων, ώστε σήμερα η βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα αυτό να θεωρείται αχανής².

Κανείς, θέβαια, δεν μπορεί να παραγνωρίσει τη σημασία της παγκόσμιας οικονομικής δυσπραγίας που προκάλεσε η κρίση του 1929 για τις εξελίξεις αυτές, αξίζει, όμως, να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, εποχής χαμηλότερων εισοδημάτων και μεγαλύτερης οικονομικής ανέχειας, συζητήσεις σχετικά με την ανεργία, ως πρόβλημα που συνοδεύει την κοινωνικο-οικονομική εξέλιξη και συντελεί στην εμφάνιση κοινωνικών ανισοτήτων και κοινωνικού αποκλεισμού, ήταν σποραδικές και σπάνιες.

Ο πρώτος οικονομολόγος που χρησιμοποίησε την έκφραση "ανεργία" ήταν ο A. Marshall το 1888³, ο οποίος και έδωσε το έναυσμα σε κοινωνικούς μεταρρυθμιστές, δημόσιους λειτουργούς και ενδιαφερόμενους πολίτες να ασχοληθούν με σχετικά προβλήματα, έτσι ώστε το 1909 να κυκλοφορήσει και η πρώτη βιβλιογραφία για την ανεργία και τους ανέργους⁴.

Τα θέματα της έλλειψης ευκαιριών απασχόλησης, της υποαπασχόλησης και της ανεργίας είχαν αγνοηθεί από την κλασική πολιτική οικονομία, η οποία, όμως, είχε

1. Πρβλ. για παράδειγμα R. Heilbroner-L. Thurow, *Για την Κατανόηση της Μακροοικονομικής*, Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ., κεφ. 21 και S. Bowles-R. Edwards, *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό*, Α' Τόμος, Αθήνα, Gutenberg, 1993, κεφ. 10-12.

2. Βλ. B. Hillier, *The Macroeconomic Debate*, Oxford, Blackwell, 1991, σσ. 143-163 και την εκεί βιβλιογραφία.

3. Κατά την J. Harris, η έννοια ανεργία χρησιμοποιούνταν ήδη από τη δεκαετία του 1840 στον απόηχο των συζητήσεων σχετικά με το Νόμο για τους Φτωχούς του 1834. Βλ. J. Harris, *Unemployment and Politics. A study in English Social Policy 1886-1914*, Oxford, Clarendon, 1972, σελ. 4. Για μια εξιστόρηση του φαινομένου της ανεργίας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας βλ. J. Garraty, *Unemployment in History, Economic Thought and Policy*, New York, Harper and Row, 1978.

4. F. Isabel Taylor, *A Bibliography of Unemployment and the Unemployed*, London, King, 1909.

παράγει ένα εντυπωσιακό σε ποσότητα έργο με θέματα σχετικά με την φτώχεια και τα εργατικά συνδικάτα. Παράλληλα, οι επίγονοι των πρώτων κλασικών είχαν περιγράψει εξαντλητικά το φαινόμενο του "επιχειρηματικού κύκλου"⁵ που συνέδεε τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας με αυτές της απασχόλησης, δίνοντας ώθηση στην κοινή θεώρησή τους.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο σταδιακά θεματοποιήθηκε το φαινόμενο της ανεργίας στη βρετανική φιλελεύθερη οικονομική σκέψη, καθώς η τελευταία μετέβαινε από τον κλασικισμό στο νεοκλασικισμό.

Ξεκινώντας, δηλαδή, από τον Smith και φτάνοντας ως τον Ρίγου θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε ότι το πέρασμα απ' την αντικειμενική στην υποκειμενική θεωρία της αξίας, το πέρασμα απ' τη θεωρία περί αποθέματος μισθού στη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας, οδήγησε τον οικονομικό φιλελευθερισμό στη διερεύνηση της αγοράς εργασίας με ένα πολύ συγκεκριμένο τρόπο, ο οποίος συνοπτικά μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: Η ύπαρξη εργατικών συνδικάτων που σπρώχνουν το μισθό πάνω απ' την αξία του οριακού προϊόντος διαστρεβλώνει μία κατά τα λοιπά ανταγωνιστική αγορά και ευθύνεται, σε τελική ανάλυση, για την ύπαρξη ανεργίας.

Αποτέλεσμα ήταν ότι σύντομα η ανεργία, μετά την αναγνώρισή της ως οικονομικού προβλήματος και τη θεματοποίησή της στο σώμα της οικονομικής θεωρίας, θεωρήθηκε από τους νεοκλασικούς εκούσια επιλογή των εργαζομένων, φαινόμενο που σε καμιά περίπτωση δε σχετίζεται με ενδογενείς αδυναμίες του καπιταλιστικού συστήματος.

Πριν περάσουμε στο καθαυτό θέμα μας, θεωρούμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι πρόθεσή μας είναι να ασχοληθούμε αποκλειστικά με τη φιλελεύθερη βρετανική οικονομική σκέψη. Ετερόδοξες αντιλήψεις που εκφράστηκαν από σημαντικούς θεωρητικούς όπως ο J. Hobson, ή τεχνοκράτες δημόσιους λειτουργούς όπως ο C. Booth ή οι S. και B. Webb, παρ' ότι σεβαστές και κοινωνικά ενδιαφέρουσες, δεν μπορούν δυστυχώς να τύχουν επεξεργασίας στο παρόν δοκίμιο⁶, στο οποίο δίνεται έμφαση στην ιστορική ανασυγκρότηση των απόψεων της φιλελεύθερης βρετανικής παράταξης περί ανεργίας, ως λίγο πριν από τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας*, του Keynes.

Ο λόγος για την επιλογή αυτή δεν ανάγεται μόνο στην επιβαλλόμενη οικονομία χώρου αλλά και σε ένα πραγματικό δεδομένο: Στο μέτρο που η σοσιαλιστική σκέψη περιορίστηκε σε εξέχοντες μεν αλλά περιθωριακούς συγγραφείς, χωρίς προσβάσεις στον ακαδημαϊκό χώρο, ενώ, παράλληλα, κατοχυρωνόταν μετά το 1890 η θεσμική αναπαραγωγή της οικονομικής επιστήμης στα πανεπιστήμια, αποκλειστικά από οπαδούς του Marshall, η έμφαση που δίνουμε στους νεοκλασικούς συγγραφείς ανταποκρίνεται στις κυριαρχούσες αντιλήψεις στη βρετανική κοινωνία, και όχι μόνο, περί την ανεργία ως οικονομικό πρόβλημα.

5. T. Hutchison, *A Review of Economic Doctrines 1870-1929*, Oxford, Clarendon, 1953, σσ. 344-431.

6. Για τις απόψεις τους βλ. J. Harris, "The Unemployment Problem 1870-1914", στο B. Corry (ed.), *Unemployment and the Economists*, London, Routledge, 1996.

2. Κλασικές προσεγγίσεις

Όπως είναι γνωστό, όλοι οι οικονομολόγοι που ακολούθησαν την παράδοση της κλασικής σχολής της Πολιτικής Οικονομίας επέλεξαν ως θεματική τους τη μελέτη των νόμων εξέλιξης του οικονομικού συστήματος της κεφαλαιοκρατίας, ιδιαίτερα όσων αφορούσαν την παραγωγή και τη διανομή. Η προσέγγιση, από μέρους τους, της βρετανικής κοινωνίας του 18ου-19ου αιώνα ακολούθησε ταξικά κριτήρια: γαιοκτήμονες, βιομήχανοι και εργάτες αποσπούσαν από τη διαδικασία παραγωγής ως αμοιβές (γαιο)πρόσοδο, κέρδη και μισθούς αντίστοιχα⁷.

Ακολουθώντας την παράδοση του Quesnay, οι κλασικοί θεώρησαν τους μισθούς ως προκαταβολή προς τους εργάτες μέχρι την πώληση του τελικού προϊόντος της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό το απόθεμα μισθών αποτελούσε συνάρτηση του κεφαλαίου και μπορούσε να αυξηθεί μόνο στην περίπτωση που και οι συνολικές αποταμιεύσεις στην οικονομία ανέρχονταν, αυξάνοντας έτσι το υπάρχον κεφάλαιο. Βραχυχρόνια, ο μισθός προέκυπτε απ' το λόγο του αποθέματος μισθού προς τον εργαζόμενο πληθυσμό, ενώ μακροχρόνια η προσφορά εργασίας σχετιζόταν με το ελάχιστο όριο συντήρησης που ήταν εθιμικά αποδεκτό ως τέτοιο στην κοινωνία τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Αν αυξανόταν ο μέσος κατά κεφαλήν μισθός, θα αυξανόταν και ο πληθυσμός, και το αντίθετο. Μακροχρόνια, η ζήτηση εργασίας εξαρτιόταν από το ύψος του αποθέματος μισθών, δηλαδή από τις αποταμιεύσεις των επιχειρηματιών.

Μια πιθανή αύξηση της κατανάλωσης θα μείωνε την αποταμίευση άρα και το απόθεμα μισθών, ενώ η επίδραση της παραγωγικότητας στο ύψος του πραγματικού μισθού, παρ' ότι αποτελούσε αντικείμενο προβληματισμού, δεν αναιρούσε το κεντρικό μήνυμα της ανάλυσης: Η ύπαρξη ενός δεδομένου αποθέματος μισθών σήμαινε αδυναμία αύξησης των αποδοχών των εργατών. Η παρέκκλιση από αυτό τον κανόνα θα είχε σε τελευταία ανάλυση ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας⁸.

Αφού η μόνη ελπίδα για τη βελτίωση της εισοδηματικής κατάστασης των εργαζομένων ήταν η αύξηση του αποθέματος μέσω της αύξησης των αποταμιεύσεων στην κοινωνία, θα περίμενε κανείς ότι οι κλασικοί της πολιτικής οικονομίας θα έδιναν προσοχή τουλάχιστον στο πρόβλημα της ανεργίας, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν την -παρά την ύπαρξη χαμηλών μισθών- σποραδική έλλειψη απασχόλησης. Κάτι τέτοιο, όμως, δε συμβαίνει, και ο λόγος είναι η πίστη των κλασικών στο ότι το καπιταλιστικό σύστημα απελευθερώνει θεσμικά τα άτομα να επιδιώξουν τη διαμόρφωση καλύτερων όρων για τη διαβίωση και την ύπαρξή τους.

7. Για μια πραγματικά κλασική διατύπωση βλ. D. Ricardo, *The Principles of Political Economy and Taxation*, Harmondsworth, Penguin, 1973, σελ. 3.

8. Βλ. το παλιό μεν αλλά εξαντλητικό στην ανάλυσή του βιβλίο του F. W. Taussig, *Wages and Capital*, Iowa, Meredith, 1896 και από τη σύγχρονη βιβλιογραφία J. Vint, *Capital and Wages. A Lakatosian History of the Wages Fund Doctrine*, Aldershot, Elgar, 1994.

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα με τη σειρά. Ο Smith στο έργο του άσκησε έντονη κριτική σε επικρατούσες προκαταλήψεις κατά των εργατών. Δεν ήταν ορθό, ισχυριζόταν για παράδειγμα, ότι οι εργαζόμενοι είναι τεμπέληδες. "Το αντίθετο, όταν οι εργαζόμενοι δουλεύουν με το κομμάτι, είναι ικανοί να υπεραπασχολούνται σε σημείο που να καταστρέφουν την υγεία και τη σωματική τους διάπλαση"⁹. Δεν είναι αναγκαίο, κατά τον Smith, να συγκρατούνται χαμηλά οι μισθοί για να αυξηθεί ο πλούτος της χώρας. "Καμιά κοινωνία δεν μπορεί να είναι σφύζουσα και ευτυχής, όταν το μεγαλύτερο μέρος των μελών της είναι φτωχό και εξαθλιωμένο"¹⁰.

Ο Smith άσκησε κριτική επίσης στον Νόμο περί Φτωχών, στους νόμους που περιόριζαν τις μετακινήσεις των εργατών, στους νόμους μαθητείας, στην απαγόρευση εργατικών συνδικάτων¹¹, έφτασε δε μέχρι το σημείο να εκφράσει και την κατανόησή του για τη χρήση βίας εκ μέρους των εργαζομένων σε εργασιακές συγκρούσεις¹².

Παρ' όλα αυτά, ο *Πλούτος των Εθνών* δεν περιέχει καμιά αναφορά στην ανεργία. Ο Smith θεωρούσε δεδομένη την πλήρη απασχόληση με το αιτιολογικό ότι οι ανερχόμενοι μισθοί και η οικονομική άνοδος που παρατηρούσε στην εποχή του ήταν μηνύματα ότι η ζήτηση εργασίας από πλευράς επιχειρήσεων ξεπερνούσε την προσφορά¹³. Αν και παραδεχόταν την ύπαρξη φτώχειας, απέφευγε να συζητά το ύψος των πραγματικών μισθών υποθέτοντας ότι ήταν ανερχόμενοι¹⁴. Όπου υπήρχε πτώση της παραγωγής, όπως στις Ανατολικές Ινδίες, -έλεγε- πολλοί δεν μπορούσαν να βρουν εργασία, στη Βρετανία, όμως, που αναπτυσσόταν, αυτό δε συνέβαινε¹⁵.

Ο Smith γνώριζε ότι πολλοί εργαζόμενοι έμεναν κατά περιόδους άνεργοι. Κακές σοδειές, εποχικότητα και μορφή συγκεκριμένων επαγγελμάτων, καθώς και ανερχόμενες τιμές στα είδη επιβίωσης είχαν αρνητικές συνέπειες στους μισθούς και στη βιομηχανική απασχόληση¹⁶. Τα προβλήματα, όμως, αυτά τα ανέφερε για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο ο ελεύθερος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας και οι νόμοι της ζήτησης/προσφοράς θα επιδρούσαν στους μισθούς για να ξεπεραστούν τα όποια προβλήματα. Όπως λέει ο ίδιος επιγραμματικά: "Στα περισσότερα επαγγέλματα, ένας πλανόδιος τεχνίτης (journeyman) μπορεί να είναι βέβαιος ότι θα απασχοληθεί κάθε μέρα του έτους που είναι ικανός να εργαστεί"¹⁷.

9. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the "Wealth of Nations"*, E. Cannan (ed.), Chicago, University of Chicago Press, 1976, vol. i, σ. 91, 8λ. και ii, σσ. 302-3 για την αρνητική συνέπεια του καταμερισμού εργασίας γενικά.

10. Στο ίδιο, vol. i, σ. 88.

11. Στο ίδιο, σσ. 151, 153, 150 και 74 αντίστοιχα.

12. Οι εργάτες, κατά τη διατύπωσή του, βρίσκονται καμιά φορά στο δίλημμα 'είτε να πεθάνουν απ' την πείνα ή να τρομάξουν τα αφεντικά τους' ώστε να τα αναγκάσουν σε υποχώρηση. Βλ. στο ίδιο, σ. 75.

13. Κατά τα γραφόμενά του, "Στη Μεγάλη Βρετανία οι μισθοί της εργασίας φαίνονται σήμερα να είναι ξεκάθαρα (evidently) υψηλότεροι απ' όσο χρειάζεται επακριβώς ο εργαζόμενος για να μπορέσει να θρέψει την οικογένειά του". Στο ίδιο, σ. 82.

14. Πάλι κατά τα γραφόμενά του, "Μπορεί να διακρίνει κανείς ευκρινώς ότι οι μισθοί της εργασίας δε ρυθμίζονται ποθενά σ' αυτήν τη χώρα απ' το χαμηλότερο επίπεδο που αντιστοιχεί με την απλή επιβίωση". Στο ίδιο, σ. 83.

15. Στο ίδιο, σ. 82. Πρβλ. και σελ. 91, όπου αναλύει τις θετικές επιδράσεις των υψηλών μισθών για το μέλλον της βιομηχανίας.

16. Στο ίδιο, σσ. 93, 96 και ιδίως 112 επ.

17. Στο ίδιο, σελ. 115.

Και ο Malthus δεν θεωρούσε την ανεργία μείζον πρόβλημα. Παρά το απαισιόδοξο μήνυμα του *Δοκιμίου Περί Πληθυσμού* και την έκκλησή του προς τους εργαζομένους για εγκράτεια, είναι σαφές ότι το κεντρικό πρόβλημα της οικονομίας, όπως το βλέπει ο ίδιος, είναι όχι η έλλειψη απασχόλησης για τον υπάρχοντα κατά καιρούς υπερπληθυσμό, αλλά το ότι τελικά, και λόγω των φθινουσών αποδόσεων, η παραγωγή τροφίμων δεν επαρκεί για να θρέψει τον υπερπληθυσμό αυτό¹⁸.

Στις *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας* παραδεχόταν ότι χιλιάδες εργάτες πιθανόν να εκδιωχθούν απ' τις δουλειές τους, αλλά αυτό που τον ενδιέφερε να δείξει ήταν ότι επρόκειτο για ένα "περίπου αναπόφευκτο εναρκτήριο γεγονός"¹⁹ για τη μείωση των μισθών, που "θα έκανε το γενικό εισόδημα της χώρας να απασχολήσει τον ίδιο αριθμό εργαζομένων όπως και πριν"²⁰. Σε τέτοιες περιόδους, δεν είχε ο ίδιος αντίρρηση να κάνει η κυβέρνηση δρόμους και άλλα δημόσια έργα για την πρόσκαιρη ανακούφισή τους²¹.

Και η περιγραφή της αγοράς εργασίας από τον Ricardo δεν άφηνε περιθώρια για ανεργία. Ο Ricardo υπέθετε ότι κάθε εργαζόμενος είχε δυνατότητα επιλογής μεταξύ εργασίας ή εκούσιας πείνας και ότι οι εργοδότες θα απασχολούσαν όσους αναζητούσαν απασχόληση. Αν οι εργαζόμενοι αυξάνονταν, η αγοραία τιμή της εργασίας θα παρουσίαζε πτώση, και αντίστροφα²².

Πόλεμοι, επιβολή νέων φόρων, μεταβολές στις προτιμήσεις και συνήθειες των καταναλωτών προκαλούν "αξιοσημείωτη δυσφορία, και χωρίς αμφιβολία απώλειες"²³ σε θέσεις εργασίας. Κεφάλαια μεταβιβάζονται σε άλλες δραστηριότητες και μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες αυτές, "πολύ πάγιο κεφάλαιο παραμένει ανενεργό, ίσως και ολοκληρωτικά χαμένο, και οι εργαζόμενοι δεν απασχολούνται πλήρως"²⁴. Μετά από κάποιο χρόνο η ευημερία θα επανέλθει ως αποτέλεσμα της νέας ισορροπίας που θα επιτευχθεί στην αγορά.

Η χρήση μηχανών μπορούσε να προκαλέσει ανεργία, και αυτός ο φόβος είναι "συμβατός προς τις ορθές αρχές της Πολιτικής Οικονομίας"²⁵. Παρ' όλα αυτά, η εισαγωγή των μηχανών δε θα έπρεπε να αποθαρρύνεται. Η εκμηχάνιση έριχνε το κόστος παραγωγής, αύξαινε τα κέρδη και τις επενδύσεις και έφερνε περισσότερη ευημερία²⁶.

Η ορθοδοξία αυτή της κλασικής σχολής εκφράζεται επιγραμματικά από τον J. S. Mill: "Οι μισθοί εξαρτώνται από την αναλογία μεταξύ του αριθμού των εργαζομένων και του κεφαλαίου ή άλλων μέσων που διατίθενται για την αγορά εργασίας"²⁷. Οι εργαζόμενοι έπρεπε, κατά τη γνώμη του Mill, να κατανοήσουν ότι δεν είναι εφικτό να

18. T. R. Malthus, *An Essay on the Principle of Population and a Summary View of the principle of population*, Harmondsworth, Penguin, 1970. Η πίστη του στη δυνατότητα δημιουργίας οικονομικής κρίσης δεν ξεκινούσε από την παραδοχή ότι αυτή προκαλείται απ' την ανεργία.

19. T. R. Malthus, *Principles of Political Economy*, New York, Kelley, 1951, σελ. 220.

20. Στο ίδιο, σ. 221.

21. Στο ίδιο, σσ. 429-430.

22. D. Ricardo, *ό. π.*, (σημ. 7), σσ. 52-63.

23. Στο ίδιο, σ. 175.

24. Στο ίδιο, σ. 176.

25. Στο ίδιο, σ. 267.

26. Στο ίδιο, σ. 269.

27. J. S. Mill, *Principles of Political Economy*, Toronto, Toronto University Press, 1965, σ. 349.

βελτιώσουν την οικονομική τους θέση στην κοινωνία ζητώντας αυξήσεις χωρίς να έχει προηγηθεί αύξηση του αποθέματος. "Κάθε σχεδιασμός", λέει, "προς όφελός τους που δε βασίζεται πάνω σ' αυτή την αρχή αποτελεί... μια χίμαιρα"²⁸.

Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο που η ανεργία είτε ως θεωρητικό πρόβλημα είτε ως πρόβλημα οικονομικής πολιτικής αγνοήθηκε από τους μεταγενέστερους οικονομολόγους και κοινωνικούς μεταρρυθμιστές του 19ου αιώνα, οι περισσότεροι των οποίων πίστευαν -και αυτοί- στη λογική αδυναμία μιας γενικής ανισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης.

Η παρατηρούμενη κατά τη βικτοριανή εποχή τάση ταξινόμησης και ποσοτικοποίησης των κοινωνικών προβλημάτων περιορίστηκε σε θέματα όπως η παιδεία, η υγεία και η εγκληματικότητα, ενώ μέτρα για την αποτροπή εμφάνισης της ανεργίας ή για την ανακούφιση από αυτήν συναντούσαν τις αντιρρήσεις των εκλαϊκευτών της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, όπως της J. Maccet και της H. Martineau²⁹.

Αναγνωριζόταν, παρ' όλα αυτά, από αρκετούς κοινωνικούς μεταρρυθμιστές του 19ου αιώνα ότι η παρατεταμένη ανεργία δεν είναι οδυνηρή μόνο για τον άνεργο, αλλά και οικονομικά σπάταλη και κοινωνικά επιζήμια. Ο Senior, για παράδειγμα, ο αρχιτέκτονας του Νόμου για τους Φτωχούς, του 1834, παραδεχόταν ότι η αναγκαστική ανεργία σε πολλά επαγγέλματα το 1841 απαξίωνε τις δεξιότητες των εργαζομένων και τις συνήθειες που είχαν αποκτήσει ως μέλη του βιομηχανικού συστήματος³⁰.

Ενώ, λοιπόν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο το ζήτημα της πιθανής ανεργίας είχε εγκλωβιστεί στις παρυφές του θεωρητικού συστήματος της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, εν τούτοις επανερχόταν στο επίκεντρο συζητήσεων και αναζητήσεων των διανοουμένων του β' μισού του 19ου αιώνα, που άρχισαν σταδιακά να προτείνουν νέους τρόπους προσέγγισης των οικονομικών φαινομένων.

3. Νεοκλασικές προσεγγίσεις

Πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, αν και οι ρυθμίσεις του Νόμου περί Φτωχών παρέμεναν εν ισχύ, η επικρατούσα αλλά και άλλες τρέχουσες απόψεις για την ανεργία είχαν σταδιακά αλλάξει.

Οι άνεργοι, αν και δεν περιβάλλονταν με το φωτοστέφανο του αδικημένου, θεωρούνταν, όπως θα δούμε, θύματα διαρθρωτικών και κοινωνικών αλλαγών, τις οποίες δεν μπορούσαν να ελέγχουν οι ίδιοι, αλλαγών σε συνήθειες καταναλωτών που οφείλονταν σε λανθασμένες επιχειρηματικές αποφάσεις, και εν γένει σε λάθη τρίτων, στα οποία οι ίδιοι καλούνταν να προσαρμοστούν.

28. Στο ίδιο, σ. 350.

29. Willie Henderson, *Economics as Literature*, Routledge, London, New York, 1995, σσ. 93-95 και την εκεί βιβλιογραφία.

30. Αναφέρεται στο Report of the Commission on the Distress of the Handloom Weavers, βλ. Paul McNulty, *The Origins and Development of Labour Economics*, The MIT Press, 1984, σ. 74. Για τον Senior βλ. M. Bowley, *Nassau Senior and Classical Economics*, London, Allen and Unwin, 1937.

Από τη δεκαετία του 1870 και μετά διατυπώνεται από τον Jevons και άλλους συγγραφείς ένας επαναπροσανατολισμός της φιλελεύθερης σκέψης. Οι διανοούμενοι αυτοί μπορούσαν να θεωρήσουν, επιβεβαιωμένοι από τις οικονομικές εξελίξεις, ότι τα προβλήματα παραγωγής και διανομής του πλούτου που είχαν εξαντλητικά συζητηθεί μεταξύ των οικονομολόγων, δεν είχαν πια καθοριστική σημασία. Η βρετανική οικονομία, παρά την ύπαρξη προβλημάτων και δυσλειτουργιών, προόδευε και οι δυσοίωνες προβλέψεις των κλασικών δεν είχαν επέλθει. Αντίθετα, το φαινόμενο της διαμόρφωσης των τιμών και της λειτουργίας των αγορών κέρδιζε ολοένα σε επικαιρότητα.

Η νεοκλασική προσέγγιση διαμορφώθηκε σταδιακά και έμελλε να είναι ο J. B. Clark αυτός που με τη διατύπωση της *Θεωρίας της Οριακής Παραγωγικότητας* έστειλε οριστικά την ήδη σε ανυποληψία ευρισκόμενη *Θεωρία περί Αποθέματος Μισθών* έξω από το σώμα της οικονομικής θεωρίας.

Σύμφωνα με τη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας, η ζήτηση εργασίας εξαρτιόταν από τη ζήτηση αγαθών. Αν η τιμή πώλησης μιας επιπρόσθετα παραγόμενης μονάδας ενός αγαθού υπερέβαινε το κόστος παραγωγής της, ο επιχειρηματίας θα προχωρούσε την παραγωγική διαδικασία. Η αύξηση της παραγωγής ρίχνει, υπό ανταγωνιστικές συνθήκες, την τιμή πώλησης, ενώ το κόστος αυξάνεται. Ισορροπία θα επέλθει εκεί που η τιμή θα ισούται με το οριακό κόστος. Το ίδιο ισχύει και για το συντελεστή παραγωγής "εργασία". Αν η αύξηση σε μονάδες προϊόντος που προκαλούνται από επιπρόσθετες αυξήσεις μονάδων εργασίας οδηγεί σε συνολικές πωλήσεις μεγαλύτερες από την αύξηση του κόστους, τότε η παραγωγική διαδικασία συνεχίζεται, και συνεχίζεται ως το σημείο που το οριακό προϊόν ισούται με το οριακό κόστος. Έτσι, μισθός, τιμή πώλησης, προσφερόμενη ποσότητα και επίπεδο απασχόλησης αλληλοπροσδιορίζονται.

Σε περίπτωση υπερβάλλουσας προσφοράς εργασίας, ο ανταγωνισμός θα έριχνε τους μισθούς ώστε να αποκατασταθεί η πλήρης απασχόληση. Αν, αντίθετα, υπήρχε υπερβάλλουσα ζήτηση εργασίας, ο μισθός θα αυξανόταν ως την κάλυψη των αναγκών της αγοράς εργασίας. Αν μετά τη λειτουργία των μηχανισμών αυτών παρέμεναν άνεργοι, αυτό θα αποδείκνυε ότι οι ίδιοι δε συμμετέχουν στη διαδικασία ανταγωνισμού κατάληψης θέσεων εργασίας, αλλά παραμένουν εκτός αυτής, εκούσια άνεργοι³¹.

Όπως γίνεται κατανοητό, η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας από τη μια "απελευθερώνει" ταξικά τους εργαζομένους, αφού τους αντιμετωπίζει ως άτομα που αγωνίζονται μεμονωμένα ο καθένας για υψηλότερους μισθούς, ενώ από την άλλη δε δέχεται την ισχύ κανενός "σκληρού νόμου", ο οποίος να καθορίζει το μερίδιο των μισθών στη διανομή. Οι μισθοί μπορούν να αυξάνονται διαρκώς, υπό την προϋπόθεση της διαρκούς ανόδου της παραγωγικότητας.

Ειδική, όμως, σημασία αποκτά και η εικόνα της αγοράς εργασίας που αναδεικνύεται εξαιτίας αυτής της θεώρησης: μια αγορά παρόμοια με την αγορά οποιουδήποτε άλλου αγαθού, μια πλήρως ανταγωνιστική αγορά, όπου η τιμή, ο μισθός, είναι εντελώς εύκαμπτη και παρουσιάζει διαρκώς διακύμανση.

31. J. B. Clark, *The Distribution of Wealth*, New York, Kelley, 1956.

Είναι, λοιπόν, ειρωνικό το ότι ενώ, όπως εισαγωγικά σημειώσαμε, η ανεργία ως φαινόμενο και εν γένει η κοινωνική πολιτική αρχίζει να ενδιαφέρει τους νεοκλασικούς συγγραφείς, η ταυτόχρονη θεώρηση της αγοράς εργασίας με τον τρόπο και τους όρους ανάλυσης που περιγράψαμε παραπάνω οριοθετεί τον τρόπο προσέγγισης της.

Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι ενώ όλοι οι νεοκλασικοί προβληματίζονται για την ανεργία και κάνουν ενδιαφέρουσες επισημάνσεις για τα πιθανά γενεσιουργά της αίτια στις ομιλίες και τις παρεμβάσεις τους, τελικά, στα έργα τους της "μεγάλης θεωρίας" ξεχνούν τις επισημάνσεις αυτές και καταφεύγουν στην παραδοχή της πλήρους απασχόλησης που περιγράφει η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας.

Ας πάρουμε τη *Θεωρία των Ηλιακών Κηλίδων*, του Jevons, για παράδειγμα, που πέρασε στην ιστορία περισσότερο ως αφορμή ειρωνικών σχολίων εις βάρος του παρά ως σοβαρή εξήγηση των οικονομικών διακυμάνσεων. Η συγκεκριμένη διάλεξη του Jevons, κατά την οποία σύνδεσε, ως γνωστόν, τις κυκλικές διακυμάνσεις με μετεωρολογικές μεταβολές που προέρχονταν από εκρήξεις στην επιφάνεια του ήλιου, έχει μεγάλο ενδιαφέρον για δύο λόγους³²: Πρώτον, η προσφερόμενη από τον Jevons εξήγηση δε στηρίζεται στη μέχρι τότε επικρατούσα αντίληψη περί ορθολογικής επιλογής και αποτελεί πρωτόλεια προσπάθεια έκφρασης ενός θετικισμού που στηρίζεται στις φυσικές επιστήμες και όχι στην ατομική ψυχολογία³³. Δεύτερον, γιατί σ' αυτήν συνδέεται η απασχόληση με το ύψος της κατανάλωσης. "Είναι γνωστό στους βιομήχανους" έλεγε "ότι μια ενεργητική ζήτηση (active demand) για το προϊόν τους αναμένεται μόνο αν τα έξοδα διατροφής είναι χαμηλά.... Το ότι οι δουλειές στο Lancashire δεν πάνε καλά αποδίδεται στη δυστοκία των εξαγωγών προς την Ινδία, που οφείλεται στη σπανιότητα τροφίμων σ' αυτήν τη χώρα, η οποία απορροφά το σύνολο των απολαβών των φτωχότερων τάξεων"³⁴.

Στη *Θεωρία της Πολιτικής Οικονομίας*, όμως, δεν υπάρχει χώρος για τέτοιες σκέψεις. Μια γενική υπερπαραγωγή χαρακτηρίζεται εδώ ως "αποδεδειγμένα παράλογη [absurd] και αντιφατική"³⁵ διατηρώντας την εικόνα της αυτορρυθμιζόμενης οικονομίας-μοντέλου, που στηρίζεται στον ορθολογισμό του ατόμου-καταναλωτή.

Το πρόβλημα της ανεργίας απασχόλησε οριακά τον Marshall στις *Αρχές της Οικονομικής* του, αν και, όπως αναφέραμε εισαγωγικά, πρώτος αυτός εισήγαγε τον όρο στην οικονομική θεωρία για να ακολουθήσουν ο Hobson, ο Pigou και άλλοι.

Έξι χρόνια πριν από τη δημοσίευση των *Αρχών*, το 1884, σ' ένα άρθρο του ο Marshall παρατηρούσε ότι υπήρχαν πολλοί άνεργοι στο Λονδίνο, μεγάλης ηλικίας και με προβλήματα υγείας, που μάλλον δε θα έβρισκαν εύκολα θέσεις εργασίας στο άμεσο μέλλον, άνθρωποι που αποτελούσαν ένα "υπόλοιπο" [residuum], που ήταν κοινωνικά αποκλεισμένοι. Η κοινωνία θα έπρεπε, κατ' αυτόν, να είναι κατάλληλα

32. W. S. Jevons, "The Periodicity of Commercial Crises and its Physical Explanation", στο R. L. Smyth (ed.), *Essays in the Economics of Socialism and Capitalism*, σσ. 121-140.

33. W. S. Jevons, *The Theory of Political Economy*, R. D. Collison Black (ed.), Harmondsworth, Penguin, 1970, σελ. 50. Για τις επιπτώσεις αυτού του θέματος στην οικονομική σκέψη βλ. P. Mirowski, *More heat than light*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

34. W. S. Jevons, *ό. π.*, (σημ. 32), σ. 134.

35. W. S. Jevons, *ό. π.*, (σημ. 33), σ. 212.

προετοιμασμένη για να επωμισθεί το βάρος της ανακούφισης αυτών των ατόμων. Δημόσια εργοστάσια του τύπου του παλαιού Νόμου περί Φτωχών και επιστημονικές έρευνες για την αξιοποίηση των ανθρώπων αυτών ήταν αναγκαία. Η αναγκαιότητα να μην αφεθούν να διολισθήσουν στο έγκλημα και την παρανομία ήταν, κατά τον Marshall, επιτακτική³⁶.

Τέσσερα χρόνια μετά τη δημοσίευση των *Αρχών*, το 1894, ο Marshall ήταν ακόμα πιο γενναιόδωρος, περίπου "κεύνσιανός", στις απόψεις του. Έλλειψη απασχόλησης, ανεργία και χαμηλοί μισθοί θα μπορούσαν να δώσουν τη θέση τους σε μια ευημερούσα κοινωνία στο μέτρο που μεταβιβαστικές πληρωμές και άλλες μορφές αναδιανομής του εισοδήματος θα χρησιμοποιούνταν για να αυξηθεί η ιδιωτική κατανάλωση των χαμηλών εισοδηματικών τάξεων. Αν ένας "τρελός αυτοκράτορας της Κίνας"³⁷, κατά την έκφραση του Marshall, μοίραζε νομίσματα στο λαό της Αγγλίας, το αποτέλεσμα θα ήταν αύξηση του εισοδήματος και της κοινωνικής ευημερίας και σταδιακή ενσωμάτωση των ανέργων στην κοινωνική και οικονομική ζωή, χωρίς κίνδυνο νομισματικής ανισορροπίας.

Στο σύγγραμμα του Marshall, ωστόσο, οι ιδέες αυτές είναι απύσυχες, και αυτό μάλλον έχει να κάνει με τη συνολική θεώρηση της οικονομίας απ' τον ίδιο ως βιολογικού οργανισμού. Έτσι, σ' ένα βιβλίο 700 περίπου σελίδων δε γίνονται παρά σποραδικές αναφορές στην ανεργία, η οποία εμφανίζεται συγκαλυμμένα, μέσα από τη διαφορά των αποδοχών μεταξύ διαφόρων απασχολήσεων. "Σε κάθε επάγγελμα στο οποίο η απασχόληση είναι ασυνεχής [irregular], η πληρωμή θα είναι αναλογικά υψηλότερη από την εργασία που προσφέρθηκε"³⁸, λέει ο Marshall, ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει ότι "... η μη σταθερή απασχόληση [inconstancy] στη σύγχρονη βιομηχανία αποτελεί υπερβολή"³⁹, προφανώς από σοσιαλιστές συγγραφείς.

Αν καμιά φορά δεν χρησιμοποιείται η αγοραστική δύναμη από το κοινό που την κατέχει, προκύπτουν διαταραχές στις αγορές, και "ο κύριος λόγος αυτού του κακού είναι η έλλειψη εμπιστοσύνης [a want of confidence]"⁴⁰. Αν για οποιονδήποτε λόγο αυτή έχει κλονιστεί, τότε φαινόμενα όπως η ύφεση και η ανέχεια είναι φυσικό να κάνουν την εμφάνισή τους, αλλά με την πάροδο του χρόνου και την ελεύθερη λειτουργία των αγορών θα ξεπεραστούν.

Παρά το γεγονός ότι η οικονομική οργάνωση της εποχής παρήγε, κατά τον Marshall, αδικίες ή καταστάσεις υψηλού κοινωνικού κόστους, ο καπιταλισμός ήταν ένα σύστημα αποτελεσματικής κατανομής των πόρων και δυναμικής εξέλιξης προς την πρόοδο. Σε μια εποχή που είχαν δει το φως οι μελέτες των Booth και Rowntree περί της φτώχειας της βρετανικής εργατικής τάξης⁴¹, συγγραφείς σαν τον Marshall

36. A. Marshall, "The Housing of the London poor", *Contemporary Review*, 45:1884, σσ. 224-231.

37. J. M. Keynes (ed.), *Official Papers of A. Marshall*, London, 1926, σ. 227.

38. A. Marshall, *Principles of Economics*, London, McMillan, 1949, σ. 462.

39. Στο ίδιο, σ. 572.

40. Στο ίδιο, σ. 592. Η συνέχεια του κειμένου στηρίζεται, πολλές φορές *verbatim*, σε αποσπάσματα από το Μ. Ψαλιδόπουλος, *Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα, Αίολος, 1994, σ. 115 επ.

41. C. Booth, *Life and Labour of the People of London*, London, 1902-4 και B. Rowntree, *Poverty: A study of Town life*, London, 1901.

πίστευαν ότι οι μισθοί είχαν αυξηθεί σε πραγματικούς όρους πάρα πολύ⁴² και ότι τα συνδικάτα έπρεπε να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση στα αιτήματά τους. Η κοινωνική πολιτική θα άμβλυνε τις οξυτήτες που δημιουργούσε το οικονομικό σύστημα. Οι φτωχοί θα έπρεπε να ανακουφίζονται⁴³, αλλά και το δημόσιο να μην αφεθεί και παραβιάσει την ιδιωτική σφαίρα υπέρμετρα.

Ο πρώτος οικονομολόγος που ασχολήθηκε, σ' όλη του τη σταδιοδρομία, σχεδόν αποκλειστικά με το ζήτημα της ανεργίας ήταν ο W. Beveridge⁴⁴. Αποτέλεσμα μακροχρόνιων ερευνών του ήταν το βιβλίο του, *Ανεργία: Ένα πρόβλημα της Βιομηχανίας*, η πρώτη πραγματεία για το θέμα αυτό από έναν οικονομολόγο⁴⁵.

Ο Beveridge απέρριπτε την αφηρημένη μέθοδο και οδηγήθηκε στα συμπεράσματά του από τη μελέτη στατιστικών στοιχείων, κυρίως αιτήσεων εύρεσης εργασίας που είχαν συμπληρώσει χιλιάδες άνεργοι κατά καιρούς απ' όλη τη Βρετανία. Το συμπέρασμά του ήταν ότι το πρόβλημα της ανεργίας αποδεικνυόταν χρόνιο λόγω ειδικής μορφής ατελειών προσαρμογής μεταξύ ζήτησης και προσφοράς εργασίας, λόγω των κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας και λόγω της ύπαρξης ήδη εξειδικευμένων κατά επάγγελμα ανέργων, που ασκούν και αυτοί πίεση στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τα ίδια του τα λόγια, "η ανεργία εμφανίζεται γιατί, ενώ η προσφορά εργασίας αυξάνει μ' ένα σταθερό ρυθμό, η ζήτηση εργασίας κυμαίνεται σε όγκο, κατανομή [ενν. σε επαγγέλματα] και μορφή... Όσο ο βιομηχανικός κόσμος είναι χωρισμένος σε διαφορετικές ομάδες παραγωγών... θα υπάρχει και ανασφάλεια στην απασχόληση... Η ανεργία με άλλα λόγια είναι, εν μέρει τουλάχιστον, μέρος του τμήματος του ανταγωνισμού στη βιομηχανία - μέρος μιας απώλειας, χωρίς την οποία δε θα υπήρχε ανταγωνισμός"⁴⁶. Οι οικονομικές διακυμάνσεις αποτελούν, λοιπόν, ένα τίμημα για την οικονομική πρόοδο της κοινωνίας και "δεν μπορούν να περιοριστούν χωρίς την πλήρη ανασυγκρότηση της βιομηχανικής τάξης"⁴⁷. Η λύση, όμως, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να είναι η ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος. "Δεν μπορεί να ελπίζει κανείς ότι θα βρεθεί θεραπεία για τις διακυμάνσεις της βιομηχανικής δραστηριότητας σε όλο το φάσμα των πρακτικών πολιτικών λύσεων", έλεγε, "ο στόχος πρέπει να είναι η ανακούφιση" (ενν. των ανέργων)⁴⁸.

Ο Beveridge, την εποχή εκείνη, δε θεωρούσε ότι η αύξηση της συνολικής ζήτησης θα μπορούσε να λειτουργήσει ανακουφιστικά κατά της ανεργίας και δε δεχόταν την δυνατότητα υπερπαραγωγής ή υποκατανάλωσης ως ερμηνεία του φαινομένου των διακυμάνσεων⁴⁹. Άλλωστε, δεν αμφισβητούσε τη νεοκλασική αντίληψη περί μη

42. A. C. Pigou (ed.), *Memorials of A. Marshall*, London, McMillan, 1925, σ. 326.

43. A. Marshall, *ό. π.* (σημ. 38), σ. 594.

44. Μερκοί αναγνώστες που γνωρίζουν τον Beveridge από τα έργα του της περιόδου 1942- 4 ίσως εκπλαγούν βρίσκοντάς τον δίπλα σε άλλους επιφανείς φιλελεύθερους οικονομολόγους. Όπως, όμως, προκύπτει απ' το έργο του Beveridge της περιόδου πριν από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η προσέγγισή του είναι αυτή ενός φιλελεύθερου εμπειριστή. Για τη ζωή του βλ. J. Harris, *William Beveridge*, Oxford, Clarendon, 1977.

45. W. Beveridge, *Unemployment: A Problem of Industry*, London, Longman, 1909.

46. Στο ίδιο, σ. 235.

47. Στο ίδιο, σ. 64.

48. Στο ίδιο, σ. 67.

49. D. Winch, *Economics and Policy*, London, Fontana, 1972, σ. 62.

ενδογενούς παθογένειας του καπιταλιστικού συστήματος, και πρότεινε, σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας, μια γενική συμφωνία περί μείωσης μισθών και τιμών ως πιθανή διέξοδο από την κρίση.⁵⁰

Ο Beveridge, όμως, δε σταματούσε εκεί, αναγνωρίζοντας ότι κάτι τέτοιο θα ήταν πρακτικά δύσκολο. Πιο αποτελεσματικό θα ήταν ένα μέσο, που ήδη, πειραματικά, είχε εφαρμοστεί από τον ίδιο σε μικρή κλίμακα: η οργάνωση γραφείων εύρεσης εργασίας. Ο Beveridge έβλεπε, σε ένα πανεθνικό σύστημα τέτοιων γραφείων, τη δυνατότητα βελτίωσης της κινητικότητας του συντελεστή παραγωγής εργασία στο χώρο. Συνέδεε την πρότασή του με μια κριτική προς τον αφηρημένο χαρακτήρα της οικονομικής επιστήμης που επιβαλλόταν, κατά την άποψή του, να γίνει πιο συγκεκριμένος, αποκτώντας εμπειρικό περιεχόμενο. Η ίδρυση γραφείων εργασίας ήταν "μια πολιτική που κάνει την πραγματικότητα να επικοινωνεί με τις υποθέσεις της οικονομικής θεωρίας. Υποθέτοντας ότι η ζήτηση εργασίας είναι σταθερή και η προσφορά τελείως ρευστή, δεν είναι δύσκολο να δείξει [ενν. η οικονομική θεωρία] ότι η ανεργία θα βρίσκεται σε διαδικασία εξαφάνισης, ότι ζήτηση και προσφορά διαρκώς θα τείνουν προς την ισορροπία. Το ιδανικό για μια πρακτική μεταρρύθμιση πρέπει, λοιπόν, να είναι μια συγκέντρωση [ενν. στοιχείων] της ζήτησης και [ενν. η εμφύσηση] της ορθής ρευστότητας στην προσφορά"⁵¹.

Η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ εργοδοτών/εργαζομένων θα καθοδηγούσε τους νεότερους εργαζομένους σε κλάδους με προοπτική ανάπτυξης⁵², ενώ το εργατικό δυναμικό φθινόντων κλάδων θα μπορούσε να μετακινηθεί αλλού. Κατά το χρονικό διάστημα μετάβασης από επάγγελμα σε επάγγελμα, θα έπρεπε, κατά τον Beveridge, να υφίσταται ένα εκτεταμένο σύστημα ασφάλισης κατά της ανεργίας, που θα εξασφάλιζε στον άνεργο ένα αξιοπρεπές χρηματικό βοήθημα. Το σύστημα αυτό θα έπρεπε να είναι κρατικό και προϋπέθετε καλά οργανωμένα γραφεία απασχόλησης εργατικού δυναμικού, ώστε να μην υπάρχει περίπτωση κατάχρησης των ωφελημάτων από μη δικαιούχους⁵³. Η διενέργεια, τέλος, δημόσιων έργων για την απασχόληση των ανέργων δε θεωρείται αποτελεσματικό μέτρο πολιτικής και κατέχει δευτερεύουσα θέση στην επιχειρηματολογία του Beveridge.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι το 1930, ένα χρόνο μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, το βιβλίο του Beveridge βγήκε σε δεύτερη έκδοση, με διευρυμένο το εμπειρικό μέρος, χωρίς, όμως, την παραμικρή αλλαγή στο θεωρητικό: η ανεργία εξακολουθούσε να αποτελεί γι' αυτόν μια αναγκαία κρίση αδυναμίας ενός κατά τ' άλλα ισχυρού οργανισμού. Μόνο εκ των υστέρων, και χρησιμοποιώντας τα δύο μέσα που ο Beveridge πρότεινε, θα μπορούσε να διασκεδαστεί πρόσκαιρα η κατάσταση αυτή⁵⁴.

50. W. Beveridge, *ό.π.* (σημ. 45), σσ. 60-63.

51. Στο *ίδιο*, σ. 237.

52. Στο *ίδιο*, σσ. 210 κ.ε.

53. Στο *ίδιο*, σ. 228.

54. Για το μετέπειτα έργο του Beveridge και τη σχέση του με τον Keynes, βλ. Μ. Ψαλιδόπουλος, *ό. π.* (σημ. 40), σσ. 122 επ.

Ο Pigou, ως διάδοχος του Marshall στο Cambridge, ενσωμάτωσε πλήρως στη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας τη διδασκαλία του προκατόχου του, απογυμνωτώντας την ταυτόχρονα από τα εξελικτικά-βιολογικά στοιχεία που τη χαρακτήριζαν. Έγραψε ένα μικρό βιβλίο περί ανεργίας, εκλαϊκευτικό για το θέμα⁵⁵, ενώ συνεργάστηκε, την ίδια εποχή, με τους Φαβιανούς στην προσπάθειά τους να παρουσιάσουν προτάσεις για μια πολιτική παροχής ενός "εθνικού ελαχίστου" προς όλους τους εργαζομένους, μιας μορφής κατώτατου μισθού. Η παραπάνω συνεργασία, ωστόσο, δεν είχε συνέχεια.

Η ανάλυση του Pigou για το θέμα της ανεργίας ξεκινούσε από την παραδοχή ότι η φυσιολογική κατάσταση της καπιταλιστικής οικονομίας είναι η πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Στο *Η Θεωρία της Ανεργίας*, για παράδειγμα, λέει: "Πάντα θα υπάρχει μια έντονη τάση οι μισθοί να βρίσκονται σε τέτοια σχέση με τη ζήτηση ώστε όλοι να βρίσκουν εργασία"⁵⁶, ενώ ήδη από το 1913 θεωρούσε ότι η ύπαρξη ανεργίας οφείλεται στην αδιαλλαξία των εργατικών συνδικάτων και στη θέσπιση κατώτατων ορίων μισθών. Στο έργο του *Τα Οικονομικά της Ευημερίας*, τόνιζε αυτό που αποκλήθηκε στην οικονομική επιστήμη "αποτέλεσμα των πραγματικών ρευστών διαθεσίμων": σε περίπτωση ύφεσης της οικονομίας, η πιθανή μείωση των μισθών δε χειροτερεύει την κατάσταση. Η μείωση αυτή μειώνει το κόστος και ρίχνει τις τιμές. Η αξία των ρευστών διαθεσίμων στα χέρια των επιχειρηματιών ανέρχεται, και μαζί μ' αυτήν η συσσώρευση κεφαλαίου που οδηγεί ξανά την οικονομία σε ανοδική πορεία. Για το λόγο αυτό, οι κατώτεροι μισθοί διαστρέβλωναν το παιχνίδι προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας. Ναι μεν αυξανόταν το μερίδιο των φτωχών στο εθνικό εισόδημα, αλλά αυτό δε σήμαινε απαραίτητα και άνοδο του συνολικού κοινωνικού εισοδήματος. Στο μέτρο, έλεγε, "που οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές στηρίζονταν σε βελτιώσεις στη διανομή του πλούτου αντί βελτιώσεων στην παραγωγή, μάλλον πρόκειται να δουν τις ελπίδες τους να διαψεύδονται"⁵⁷.

Βέβαια, το πρόβλημα της ανεργίας συνδέεται άμεσα με αυτό των οικονομικών διακυμάνσεων. Οι οικονομικοί κύκλοι οφείλονται, κατά τον Pigou, σε αποκλίσεις μεταξύ της πραγματικής ζήτησης εργασίας και της τάσης εξέλιξής της. Η πραγματική ζήτηση εργασίας υπόκειται σε μεταλλαγές λόγω μεταβολών στις προσδοκίες των επιχειρηματιών, σε ψυχολογικούς λόγους, ανακαλύψεις κ.λπ.⁵⁸. Η διάρθρωση της βιομηχανίας, οι τραπεζικές πιστώσεις και η δημιουργία νέων κεφαλαίων κάνουν την απασχόληση να μεταβάλλεται με ακανόνιστο ρυθμό, έναντι του οποίου δεν μπορεί να ασκηθεί συγκεκριμένη πολιτική. Μόνο όταν η ανεργία αγγίζει υψηλά ποσοστά, μπορούν να εφαρμοστούν κατασταλτικά μέτρα⁵⁹. Τα δημόσια έργα για την ανακούφιση των ανέργων δεν πρέπει να παίρνουν μεγάλη έκταση⁶⁰, ενώ τα επιδόματα ανεργίας, αν υπάρχουν, έπρεπε να είναι πολύ χαμηλότερα απ' τον κατώτερο μισθό ώστε να μη λειτουργούν ως αντικίνητρο προς την εργασία επιβραβεύοντας τους οκνηρούς⁶¹.

55. A. C. Pigou, *Unemployment*, London, Williams and Norgate, 1913.

56. A. C. Pigou, *The Theory of Unemployment*, London, McMillan, 1933, σελ. 252, πρβλ. και σσ. 253, 256.

57. A. C. Pigou, *The Economics of Welfare*, London, McMillan, 1920, σ. 764.

58. A. C. Pigou, *Industrial Fluctuations*, London, McMillan, 1967, σσ. 35-36.

59. Στο ίδιο, σσ. 252-253.

60. Στο ίδιο, σσ. 345-346.

61. Στο ίδιο, σσ. 361-364.

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι οι βρετανοί κλασικοί και νεοκλασικοί οικονομολόγοι, παρ' ότι ως πολίτες ή μεταρρυθμιστές προβληματίστηκαν για την ανεργία ως κοινωνικό φαινόμενο στο σύγχρονο καπιταλισμό, ή δεν είχαν τη διάθεση ή δεν είχαν τα νοητικά εργαλεία ώστε να ενσωματώσουν πλήρως την έννοια αυτή στα συστήματά τους της "υψηλής θεωρίας". Η ανεργία παρέμεινε στο περιθώριο της ανάλυσής τους, θεωρήθηκε θέμα κοινωνικής ή βιομηχανικής πολιτικής και όχι πρόβλημα της λειτουργίας της οικονομίας ως συνόλου.

Παρ' ότι, ειδικά στα έργα του Marshall και του Ρίγου, βρίσκουμε μια εξαντλητική συζήτηση για τις διαρθρωτικές μεταβολές στη βιομηχανία, που παραπέμπουν σε προσαρμογές οι οποίες προκαλούν διακυμάνσεις στην απασχόληση σε ορισμένα επαγγέλματα, όλες αυτές οι παρατηρήσεις δεν ήταν αρκετές ώστε να συγκροτήσουν μια θεωρία ικανή να αντιπαρατεθεί με το αξίωμα της ισορροπούσας με πλήρη απασχόληση οικονομίας των φιλελεύθερων οικονομολόγων.

Το πρακτικό αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής έμελλε να είναι η επίθεση του Keynes στους "κλασικούς", κι έτσι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, η ανάλυση των νεοκλασικών παρέμεινε στην αφάνεια.

Η πρόσφατη, ωστόσο, αναβίωση και κυριαρχία νεοκλασικών θεωριών για την ερμηνεία δυσκαμψιών στην αγορά εργασίας και για τις γενεσιουργές αιτίες της ανεργίας στη σύγχρονη εποχή δικαιολογούν απόλυτα την αναδρομή που επιχειρήσαμε. Αναδρομές αυτού του τύπου επανεπιβεβαιώνουν το κύρος της ιστορίας των οικονομικών θεωριών ως σημαντικού κλάδου της οικονομικής επιστήμης και αναδεικνύουν τη χρησιμότητά της στη μελέτη σύγχρονων οικονομικών προβλημάτων.